

До спеціалізованої вченої ради ДФ 70.895.003
у Хмельницькому університеті управління та права
імені Леоніда Юзькова
29013, м.Хмельницький, вул.Героїв Майдану,8

ВІДГУК

офіційного опонента,
кандидата юридичних наук, завідувача кафедри
цивільного права та процесу
Львівського торговельно-економічного університету
Горецької Христини Володимирівни
на дисертаційну роботу **Мар'яни Русланівни Андриц** на тему:
«Принципи права в рішеннях Конституційного Суду України»,
подану на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 Право
у галузі знань 08 Право

Актуальність теми дослідження. Філософсько-правова наука в особі дисертантки Андриц М.Р. має продовжувача традиції ціннісного осмислення явища «право», коли уся правова реальність сприймається крізь призму аксіологічних констант. І це закономірно, адже основне призначення права – слугувати людині і суспільству, опосередковувати їх стосунки з державою. При цьому вектор служіння спрямований насамперед на особу, утвердження її гідності, а тому право обумовлюється лише такими чинниками, які здатні сприяти цьому. Йдеться про основні ідеї, які формують сутність права, які стають нормативними вимогами поведінки людей в суспільстві. З одного боку, вони є своєрідними «фільтрами» для усе зростаючих вимог та викликів суспільного життя, надаючи їм високозначимий природно-правовий статус, якості першорядності і категоричності, імпульси «природно належного», форму і силу ідей розуму для того, щоб бути визнаними у сфері державного життя категоричними приписами, увійти в механізм нормативного регулювання. З іншого боку – стають провідниками найвищих стандартів, здобутків, зразків людської моралі, поведінкової культури. Такі ідеї або, як їх прийнято називати, принципи права потребують постійного наукового вивчення, як і потребує

постійного вивчення мінлива соціальна дійсність, що великою мірою зумовлює динаміку права.

Також актуальність запропонованого дисертанткою дослідження визначається й емпіричною базою, обраною для дисертаційної роботи. Постулати права осмислюються під кутом зору діяльності одного з найавторитетніших державних органів, завдання якого гарантувати верховенство права в Україні. Саме тому акти Конституційного Суду України, без перебільшення, складають теоретично і практично значиму основу для формування висновків відповідно до завдань дослідження.

Окрім того, цілісного дослідження принципів права в практиці органу конституційної юрисдикції України саме з позицій ціннісно-сміслового бачення, українські філософи права поки що не здійснили. Тому звернення дисертантки з її науковим керівником до цієї проблеми доречне і є їх посильним внеском у подолання певної прогалини у філософсько-правовій науці. Думається також, що цей доробок стане належним науковим підґрунтям для наступного поглиблення та осмислення зазначеної філософсько-правової проблеми.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, грантами. Дисертацію виконано відповідно до Пріоритетних напрямів розвитку правової науки на 2016 – 2020 рр., затверджених Постановою загальних зборів Національної академії правових наук України від 3 березня 2016 р., у межах науково-дослідної роботи кафедри теорії та історії держави і права Хмельницького університету управління та права «Теоретико-історичні проблеми розвитку держави і права» на 2017-2023 роки (номер державної реєстрації 0117U000103), що є складовою наукової теми Хмельницького університету управління та права «Управлінські та правові засади забезпечення сталого розвитку України як європейської держави» на 2013–2016 роки (державний реєстраційний номер 0108U008927) та на 2017-2026 роки (державний реєстраційний номер 0117U000103).

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації, їх достовірності та новизни.

Наукові положення, висновки і рекомендації, викладені в дисертації, мають достатній ступінь обґрунтованості та достовірності, що підтверджується теоретичною та методологічною базою дослідження, комплексним аналізом законодавства, національної судової конституційної практики та практики Європейського суду з прав людини.

Завдання дослідження сприяють досягненню мети роботи і пов'язані, насамперед, з аналізом стану наукової розробки обраної проблематики. Окремо проектувалося визначення методологічних засад дослідження принципів права саме в рішеннях Конституційного Суду України.

З-поміж першочергових завдань декларувалося з'ясування природи принципів права, встановлення їх основних різновидів та можливостей прояву в конституційному правосудді. Також було заплановано з позицій філософії права характеристики основних принципів права, які отримали в рішеннях Конституційного Суду України свою об'єктивацію та реалізацію, з огляду на запропоновані критерії їх класифікації.

Окрему увагу серед завдань дослідження відведено з'ясуванню особливостей прояву принципу верховенства права як універсального принципу права і як основної засади конституційного судочинства в Україні.

Коректно сформульований **об'єкт дослідження** і стосується він правового феномену принципів права.

Чітким є і **предмет дослідження**, а саме філософсько-правова характеристика принципів права в рішеннях Конституційного Суду України.

Ступінь обґрунтованості та достовірність наукових положень, висновків і рекомендацій, сформованих у дисертації, підтверджується використанням емпіричних матеріалів – відповідної практики Конституційного Суду України. Аргументація всіх чотирьох розділів послідовна, конструктивна і логічно сформована. Належній обґрунтованості сприяли обрані дисертанткою методи дослідження, визначені відповідно до мети і завдань. Зокрема, з урахуванням комплексного характеру досліджуваної проблематики для виконання поставлених завдань у дисертації були використані спеціальні та загальнонаукові методи дослідження, а саме: спостереження, теоретичного і

практичного моделювання, формально-логічного узагальнення правових явищ. Використовувалися також традиційні методи: діалектичний метод пізнання суспільних, у тому числі правових явищ, формально-логічний, системно-структурний, порівняльно-правовий та історичний. Дисертаційне дослідження, а також використані у ньому наукові методи пізнання ґрунтуються на діалектичному сприйнятті правової дійсності. Достовірність результатів дослідження забезпечується методологічним плюралізмом. Зроблені висновки і пропозиції ґрунтуються на вимогах формальної логіки з урахуванням визначеності, несуперечності, послідовності та обґрунтованості у рамках понятійного апарату правової науки. За допомогою логіко-семантичного методу сформульовано та поглиблено понятійний апарат, використовуваний у дослідженні.

У свою чергу, історико-правовий метод дозволив простежити еволюцію верховенства права в практиці Конституційного Суду України. Формально-логічний склад методологічне підґрунтя для визначення поняття «принцип права», змісту і обсягу принципів права. Системний і структурно-функціональний методи сприяли виявленню і характеристиці структури принципів права в процесі їх об'єктивації та втілення Конституційним Судом України. Методи тлумачення законодавства широко використано у другому, третьому та четвертому розділах дисертації.

Вибір зазначених методів має комбінований характер та узалежнений вирішенням конкретних завдань дослідження.

Достовірність та наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що дисертаційне дослідження є першим в Україні комплексним дослідженням на філософсько-правовому рівні принципів права в діяльності органу конституційної юрисдикції України.

У дисертації М.Р.Андриц за результатами аналізу та узагальнення значного масиву наукових праць українських та зарубіжних правників, судової практики здійснено власні напрацювання та на їх основі зроблено висновки, які обумовлюють наукову новизну та достовірність одержаних в результаті дисертаційного дослідження результатів.

Зокрема, безумовну користь для розвитку філософсько-правової науки мають положення, що стосуються поділу принципів права за їх «інструментальною» правовою природою на: «праворозвиваючі» принципи (які дозволяють праву прогресувати, наповнюватися новим змістом, щоб «обслуговувати» постійно змінювані суспільні відносини, потреби та запити суспільства, тобто забезпечують динаміку права), до яких віднесено принципи гуманізму, свободи, справедливості, рівності, принцип «загальної дозволеності», принцип розумності тощо); «правостабілізуючі» принципи (які засвідчують здатність права гарантувати високу упорядкованість життєво важливих сфер існування і комунікації людей, тобто забезпечують статику права), якими пропонується вважати принципи «спеціальної дозволеності», ієрархічності джерел права (джерельної ієрархічності права), гарантованості прав людини).

Цілком можна погодитися з висновком автора про виокремлення принципу джерельної ієрархічності права, який проявляється Конституційним Судом України в утвердженні пріоритетності конституційно-правового щодо іншого позитивно-правового регулювання в Україні, особливостях побудови системи джерел права в Україні.

Елементи наукової новизни притаманні і авторському визначенню структури принципу гарантованості прав людини, яка охоплює низку: 1) «підпринципів» права, з-поміж яких: повага і непорушність прав та свобод людини; заборона скасування прав людини, заборона звуження змісту і обсягу прав людини, взаємна відповідальність людини і держави, а також група заборонювальних принципів (як-от, непорушність права власності, невтручання у приватність, невизнання особи винуватою без законних підстав, неприпустимість притягнення особи до відповідальності за відмову давати покази або пояснення проти себе, членів сім'ї чи близьких родичів, «немає покарання без закону», неприпустимість зворотної дії в часі законів та інших нормативно-правових актів, індивідуалізація юридичної відповідальності); 2) засадничих прав («прав-принципів», які узалежнюють дію інших прав, як-от,

право на життя, право на гідність, право на правову допомогу і право на судовий захист).

Як видається, належно обґрунтовано авторкою різні рівні функціонування принципу верховенства права: один — зумовлений його якістю як універсального принципу права, що складає змістовну основу вирішення справи, інший — визначається його якістю як основної засади діяльності Конституційного Суду України і складає формально-процедурну основу ухвалення рішення.

Окремі, важливі для розвитку концепції дисертації, положення удосконалено, зокрема йдеться про розуміння принципу гуманізму, з огляду на його приналежність до «праворозвиваючих» принципів, основними проявами якого є визнання та утвердження Конституційним Судом України гідності людини, а також обґрунтування ним, в контексті гуманізму, відшкодування моральної шкоди, відміни смертної кари (а відтак — і декларування змісту та обсягу права на життя), відповідальності держави за долю сиріт, соціального партнерства благодійників і держави у забезпеченні гідних умов життєдіяльності та особистого розвитку кожного.

До таких положень можна віднести і формування автором уявлення про принцип свободи, який охоплює в рішеннях Конституційного Суду України різні аспекти: а) аксіологічний (що впливає з природи свободи як фундаментальної цінності дієвої конституційної демократії); б) антропологічний (пов'язаний з функціональним потенціалом свободи для розвитку особи та її соціалізації); в) гносеологічний (який обумовлюється методологічним потенціалом «свободи», а саме її здатністю: 1) опосередковувати права людини і громадянина (наприклад, право на приватність, право на інформацію, право на працю, право на власність), 2) визначати співвідношення інтересів особи, суспільства, держави, а відтак — і поняття «публічного інтересу», «охоронюваного законом інтересу», «цензури», що дозволяє окреслювати межі прав людини); г) онтологічний (що формується внаслідок зовнішнього закріплення принципу свободи у формі самостійного права на свободу, а також проявляється в процесі забезпечення так званих

негативних прав – свобод особи, як-от, «свободи і особистої недоторканності», «свободи об'єднань» тощо).

Також рівнем удосконалення характеризується авторське бачення принципу справедливості, філософсько-правовий зміст якого детермінується Конституційним Судом України через зв'язки з концепцією соціальної держави, принципом пропорційності, правом на справедливий суд;

Удосконалення зазнали і теоретичні позиції щодо принципу рівності з огляду на: а) додаткові складові його структури, пов'язані зі специфікою суб'єктів та об'єктів; б) фактори, що обумовлюють «буття» цього принципу, з-поміж яких: сфера суспільного життя, тобто ділянка суспільного простору, яка стала «дискримінаційно вразливою», особливості (характер) юридичних прав, які знаходяться «в зоні дискримінаційного ризику», взаємозв'язок різних прав людини і громадянина, критерії диференціації правового регулювання, а саме, «доцільність», «виправданість у демократичному суспільстві» та «обґрунтованість», різновиди гарантій забезпечення досліджуваного принципу, співвідношення принципу рівності з іншими принципами права, зокрема з принципами справедливості, свободи, презумпції невинуватості та неприпустимості притягнення особи до відповідальності за відмову давати проти себе показання.

Автором доповнена і основна характеристика принципу «спеціальної дозволеності», який проявляється в процесі «тестування» Конституційним Судом України різних органів держави на належне використання спеціальних дозволів і це пов'язує його з особливостями юридичної регламентації повноважень державних органів, зокрема: їх формалізацією у відповідних джерелах права («належною джерельністю», як-наприклад, фіксація повноважень лише у Конституції України), повнотою і вичерпністю (формулюванням за допомогою закритих переліків), дискреційністю (можливістю розсуду та його межами).

Беззаперечно можна погодитися із визнанням подальшого розвитку положень дисертації, які стосуються поняття принципів права. Їх розуміння, як вихідних правових ідей, що забезпечують виконання правом основного

призначення – слугувати людині і суспільству, сприятиме формуванню ціннісно зорієнтованого категоріального апарату юридичної науки. При цьому належно з'ясовано правову природу принципів права, як відповідних інструментальних можливостей для реалізації вказаної аксіологічної (ціннісної) складової права.

Набули подальшого змістовного розгортання принцип «загальної дозволеності» (який використовується Конституційним Судом України для тлумачення окремих прав людини та розмежування понять «право» і «охоронюваний законом інтерес»), принцип розумності (зокрема, в частині про строки затримання, вікову різниця між усиновлювачем та дитиною, ефективність апеляційного оскарження, стягнення сум індексації заробітної плати та компенсації втрати частини заробітної плати, у зв'язку з порушенням строків її виплати).

Всебічно простежено еволюцію верховенства права, що є визначальною ідеєю конституційного судочинства України. На основі рішень Конституційного Суду України, цілком підставно констатовано авторкою поелементний підхід до тлумачення принципу верховенства права.

Дисертація характеризується цілою низкою інших положень, що свідчать на користь оригінального характеру отриманих результатів.

Теоретичне та практичне значення одержаних результатів дисертаційного дослідження М.Р.Андриц полягає у тому, що вони можуть бути використані у: науково-дослідній роботі – як основа для подальшого поглибленого теоретичного вивчення загальних і спеціальних питань принципів права, засад конституційного судочинства, зокрема в Україні; правотворчості – для вдосконалення чинного законодавства під кутом зору об'єктивації та конкретизації принципів права; навчальному процесі – під час викладання та підготовки методичних матеріалів з навчальних дисциплін «Теорія держави і права», «Філософія права», «Принципи права», а також у науково-дослідній роботі студентів. Основні наукові концепції, висновки та пропозиції дисертаційної роботи було використано при підготовці лекцій та

навчально-методичних матеріалів у Хмельницькому університеті управління та права імені Леоніда Юзькова.

Повнота викладу положень дисертації в наукових публікаціях, зарахованих за темою дисертації. Ознайомлення з опублікованими працями за темою дисертації М.Р.Андриц дає можливість зробити висновок, що основні результати дисертаційного дослідження викладено у чотирьох наукових фахових статтях, з яких три опубліковані у виданнях, що входять до переліку наукових фахових видань України, одна – у зарубіжному виданні держави, яка входить до Організації економічного співробітництва та розвитку та/або Європейського Союзу, з наукового напрямку, за яким підготовлено дисертацію здобувача, та п'яти тезах доповідей на науково-практичних конференціях.

Оцінка змісту дисертації. Ознайомлення з текстом дисертаційного дослідження М.Р.Андриц дозволяє дійти висновку, що робота містить результати її особистих досліджень. Висновки, пропозиції та рекомендації, у тому числі й ті, що характеризують наукову новизну, одержані авторкою особисто. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело (список використаних джерел складає 311 найменувань), зважаючи на тему дослідження, варто відзначити значний масив опрацьованої автором літератури та судової практики, що, безумовно, обумовлено предметом дослідження, проте одночасно підкреслює й достовірність зроблених висновків. Дисертаційне дослідження М.Р.Андриц містить посилання на згадані авторкою у тексті джерела інформації в разі використання ідей, розробок, тверджень, відомостей; авторкою також дотримано вимоги норм законодавства про авторське право; надано повну й достовірну інформацію про результати наукової діяльності, а також використані методики дослідження. У дисертаційному дослідженні не виявлено ознак академічного плагіату, самоплагіату, фабрикації, фальсифікації та інших порушень, що могли б поставити під сумнів самостійний характер виконаного дослідження.

Дискусійні положення та зауваження щодо змісту дисертації. Не заперечуючи актуальність проведеного авторкою дослідження, наукову

новизну, обґрунтованість і достовірність положень роботи, високий теоретичний рівень, а також практичну значущість результатів для вдосконалення юридичної практики, необхідно зазначити, що окремі положення дисертаційної роботи М.Р.Андриц мають дискусійний характер, а деякі висновки потребують додаткової аргументації. Відтак назвемо основні з них:

1. У роботі в Розділі другому дисертантка слушно формулює бачення принципу справедливості, філософсько-правовий зміст якого наповнюється Конституційним Судом України через різноманітні смислові зв'язки, як-от: з концепцією соціальної держави, принципом пропорційності (домірності, розмірності), правом на справедливий суд. Так, наприклад, визріває пояснення ідеї соціальної справедливості, яку Конституційний Суд України визнає змістовним критерієм якості закону. Крім того, на основі рішень Конституційного Суду України авторка роботи цілком підставно визначає основні напрямки реалізації ідеї соціальної справедливості, опираючись на основні складові концепції соціальної держави. Проте варто вказати, що в роботі визначальні характеристики цієї концепції не знайшли свого належного відображення, хоча є необхідними методологічними константами для сформульованих висновків. Хотілося б почути детальніше міркування дисертантки з цього приводу під час публічного захисту дисертації.

2. Доволі цікавим у цьому ж Розділі бачиться сюжет, пов'язаний із виявленням і розгортанням різних аспектів розуміння Конституційним Судом України принципу свободи, серед яких аксіологічний, гносеологічний, онтологічний, антропологічний. Щоправда, як на нашу думку, в рамках гносеологічної інтерпретації свободи додаткових коментарів потребує практична значимість дослідження співвідношення інтересів особи, суспільства, держави, а відтак – і супроводжуючих його понять «публічного інтересу», «охоронюваного законом інтересу», «цензури»?

3. Розділ четвертий дисертації присвячено одному з найважливіших питань сучасного правознавства – концепції верховенства права. При цьому дисертантка, вдало поєднуючи методологічний інструментарій юриспруденції і

детальний аналіз відповідної емпіричної бази дослідження, розмежовує різні площини – два рівні функціонування цього універсального принципу права.

Окрім того, дисертантка, досліджуючи еволюцію цього принципу в конституційному судочинстві сучасної України, приходить до висновку про зміну основних підходів в його інтерпретації. Проте, як на наш погляд, не достаньо уваги відведено загальній характеристиці таких підходів, що віднайшли своє детальне і переконливе обґрунтування в юридичній доктрині, а також склали методологічну основу дисертаційного дослідження.

4. В критичному підсумку, варто також відзначити, що дисертантка, і це цілком закономірно, вказує на тенденції переважно «однозначного» розвитку змісту принципів, що забезпечується єдністю і однастайністю суддівських позицій (коли, наприклад, окрема думка судді Конституційного Суду України виконує функцію додаткового обґрунтування, викладеного у Рішенні матеріалу).

Проте існують й інші шляхи розвитку змісту принципів права, так би мовити, контраверсійні, які пов'язані, насамперед, із висловленням суддями позицій, протилежних Рішенню. Під час публічного захисту дисертації М.Р.Андриц цікаво було б почути, які із принципів права викликають найбільше дискусій у своєму застосуванні і якою є практика Конституційного Суду України в заданому контексті?

Разом з тим, зазначені вище зауваження та дискусійні положення роботи не знижують в цілому високого наукового рівня дисертаційного дослідження М.Р.Андриц, не стосуються концептуальних положень дисертації та не применшують належний рівень рецензованого дослідження.

Загальний висновок. Дисертаційне дослідження Андриц Мар'яни Русланівни на тему «Принципи права в рішеннях Конституційного Суду України» відповідає вимогам, встановленим п.п.9, 10, 11, 12 Постанови Кабінету Міністрів України «Про проведення експерименту з присудження ступеня доктора філософії від 06 березня 2019 року №167, є завершеною самостійною науково-дослідною роботою, в якій отримано нові науково обґрунтовані результати, що розв'язують конкретне наукове завдання, і яка має

істотне значення для філософії права, а його авторка – Андриц Мар'яна Русланівна – заслуговує на присудження їй наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 Право.

Офіційний опонент:

кандидат юридичних наук
завідувач кафедри цивільного права та процесу
Львівського торговельно-економічного університету

Горецька Х.В.

